

KIRGIZ TÜRKÇES NDE - A ELEK PART S B - Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen Tıpik Bir Sıfat-fiil Eki

Selahittin TOLKUN*

Özet

Kırgız Türkçesi, karakteristik özellikleri olan bir lehçe olmakla birlikte komşuları olan diğer Türk topluluklarının dilleri yani Kazak, Özbek ve Uygur Türkçeleriyle ortaklaşan noktaları bulunmaktadır. Kırgız Türkçesindeki bir çok ek, genel olarak bu komşu Türkçelerle ortak olup aralarında daha ziyade şekil farklılığı görülür. Elbette Kırgız Türkçesini özgünleştiren bir takım yapılar da vardır. Bunlar arasında *-a elek*, *-çu*, *-maksan*, *ele*, *bolçu* vb. sayılabilir. Bu makalede bunlardan *-a elek* ele alınarak, bu yapının menşei ve fonksiyonları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Kırgız Türkçesi, Türk lehçeleri, *-a elek* partisibi, fiil.

A- ELEK PREFIX IN KYRGYZ TURKISH LANGUAGES

Abstract

Although Kyrgyz Turkish language has characteristics its own, it has common shares with other Turkish group languages such as Kazakh, Uzbek, Uighur. Many prefix in Kyrgyz language is common these language, but it is differ in terms of shape. Kyrgyz Turkish language has original structure different from other Turkish languages like *-a elek*, *-çu*, *-maksan*, *-ele*, *-bolçu* e.t.c. It was examine *-a elek* and its functions in this article.

Key words: Kyrgyz-Turkish, Turkish languages, *-a elek* prefix.

-A elek yapısı bir sıfat-fiil eki olup, Orta Asya'daki diğer Türk lehçelerinde görülmeyen bir şekildir. Menşei açık değildir. Ek, yalnızca olumlu fiil tabanlarına gelir ve esas olarak onlardan “*henüz -meyen / -medik / -memiş*” anlamlarında olumsuz ifade taşıyan sıfat-fiil ekini oluşturur.

Bilindiği gibi Türkçede bir fiili olumsuz yapmak için, fiilden olumsuz fiil yapan *-ma-* / *-me-* (bu ek Kırgız Türkçesinde *-ba-* / *-be-*; *-bo-* / *-bö-*; *-pa-* / *-pe-*; *-po-* / *-pö-* şeklindedir) eki kullanılır. Bunun yanı sıra isimlere olumsuzluk anlamı kazandırmak için ise *çyok*, *değil / tügöl*, *emes*” gibi yardımcı kelimeler kullanılır. Yahut cümlede *ne ... ne ... ar* ve *hem ... hem ... yok* gibi yapılarla da olumsuzluk sağlanır. Yine kimi Türk lehçelerinde bilindiği gibi bazı sıfat-fiil eklerinin çekim eki olarak kullanıldığında, olumsuzunun zaman zaman *-ma-* / *-me-* eki yerine yukarıdaki *yok*, *emes* kelimeleri

* Dr. Doğu Akdeniz Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

yardımla yapıldığı görülür.¹ Bu konuda son olarak zikredilmesi gereken diğer bir şekil de isimlerden olumsuz isim yapan +sLz / +siz ekidir. Mesela, Eski Türkçedeki -gusuz / -güsüz ekinde bu durum vardır. Ek, -gu / -gü sıfat-fiil ekine gelerek, eke olumsuz anlam kazandırmaktadır.²

İşte Kırgız Türkçesinde yukarıda sayılan ve gerek isimlere gerekse fiillere olumsuzluk katan unsurların hiçbirisi kullanılmadan içerisinde olumsuz ifade taşıyan bir -a elek yapısı mevcuttur. Burada fiile olumsuz anlamı kazandıran nedir? Fiile getirilen -a vokalinin fonksiyonu nedir? Bu şayet bir tür birleşik yapı ise o takdirde bu -a zarf-fiil eki olabilir mi? Bu durumda elek kelimesi nedir?

Bütün bu soruları dikkate alarak ek ve ekin menşei konusunda şunlar söylenebilir:

1. İlk olarak K.K. Yudahin tarafından “Kırgızca Rusça Sözlük” olarak 1940’da yayınlanan eser, bilindiği gibi A. Taymas tarafından Kırğız Sözlüğü adıyla Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla ülkemizde de yayınlanmıştır. Bu sözlükte -a elek ekinin bünyesindeki elek kelimesi, elek II başlığıyla alınmaktadır. Burada ekin, Şim dilik, henüz anlamında olup, fiile olumsuz ifade kattığı bildirilerek, ekin asıl fiilin hal zaman zarf-fiili ile birlikte kullanıldığı belirtilir ve örnekler verilir.³ Buradaki açıklamadan anlaşıldığına göre ekin bünyesindeki -a vokali zarf-fiil eki olarak kabul edilmektedir. Ekin bünyesindeki -a için, zarf-fiil eki görüşü Kırgız gramerlerinde de yer alır.⁴ Ancak bu kaynaklarda elek kelimesinin anlamı verilmez. Elek, eke olumsuzluk anlamı katan bir unsur olarak düşünülmüş olmalıdır. Ancak ekin “henüz” anlamını nereden kazandığı belirsizdir. T. Tekin ise elek’in açıklamasını yapar ancak -a’yı –ünlüyle biten tabanlarda ise -y’yi – zarf-fiil eki olarak belirtir.⁵

Bu görüş iki noktaya açıklık getirmemektedir. İlki daha önce de belirtildiği gibi eke olumsuz anlamı veren unsurun ne olduğu açıklanmamıştır. İkincisi, Banguoğlu’nun

¹ Mesela, bazı Türk lehçelerinde -gan sıfat-fiil ekinin, geçmiş zaman kip eki olarak kullanıldığında hem -magan ~ -bagan, hem de -gan emes, veya -gan yok ~ cok ~ jok şeklinde aralarında bir takım anlam ayırtıları olmakla birlikte olumsuz çekim için kullanıldığı görülmektedir (bk. Kırğız Adabiyatının Grammatikası I. Frunze 1980, s. 408; R. Yuldaşev: *Leucaem Uzbekskiy Yazık*, Taşkent 1992, s. 20 ve s. 232-233; V. Coşkun: *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara 2000, s. 159-160 ve s.162). Ayrıca şu cümleler bu duruma örnek gösterilebilir. Başkurt Türkçesinde: ... illä-mägär o Şo ğümer äsändä unan äylänep qayıtan ber keŞene kürgänem yuq äle. - tigän “... ancak bu ömrüm boyunca oradan (gidip de) dönen bir kişiyi görmedim hâlâ, dedi” (Ergun-İbrahimov: *Boşkırt Halk Destanları*, 63). Özbek Türkçesinde: *Göyâ inqilâb xâlım İz tärixini ikkigä bölüb tä Şlägändäk. Hälbuki bundän äldİngi ä lädlär tämännädän täyyärlängän em äsmidi?* “Güya inkılap halkımızın tarihini ikiye bölmüş gibi. Halbuki inkılap, daha önceki nesiller tarafından hazırlanmamış mıydı?” (Dävrân: *Sämärqänd Xäyälİ*, 15). Kırgız Türkçesinde: *Kee bir burjuaziyalı okumuŞtuular fol’klorduk çİlgarman İeskİden kalgan kaldık katar İnda gana baalaŞıp. an İn içki mazmununa tuura baa berİŞken emes*. “Bazı burjuva aydınları sözlü halk eserlerini eskiden kalan artık gibi değerlendirecek, bu eserlerin iç dünyasına, doğru değeri vermemişlerdir” (Bektenov-Bayciyev: *Kırğız Adabiyatı* 9, 13). Hatta, şu örnekte -gan sıfat-fiil ekinin, emes edatıyla olumsuzunun yapıldığı görülmektedir: *Nadejda Konstantino a eköobüz bu mesele boyunça cak İnda süylöŞük. biri-biribizge eç kaçan caman oy bolgon emesi cana bolbosu cönündö cak Şİ tü ŞännüŞük* “Nadejda Konstantinova ile ikimiz bu mesele hakkında yakınlarda söyleştik, birbirimize asla kötü düşüncelerimizin olmadığı ve olmayacağı yönünde birbirimizi iyi anladık” (Saktanov: *Markumdar Ünü*, 120).

² Gabain -gusuz / -güsüz eki hakkında “-guluk’un olumsuz -gusuz’la yapılır” demektir (bk. A. V. Gabain (çev.: M. Akalın): *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara 1988, § 141 ve § 227).

³ Bk. K. K. Yudahin (çev.: A. Taymas): *Kırğız Sözlüğü*, Ankara 1988, c. 1, s. 326b.

⁴ Bk. B. Oruzbayeva.– S. Kudaybergenov: *Kırğız Tilinin Grammatikası I (Morfologiya)*. Frunze 1964, § 700; *Kırğız Adabiyatının Grammatikası I*, Frunze 1980 s. 428.

⁵ T. Tekin: “Türkçe Olumsuz Eki {-mE} Üzerine” *Dilbilim Yazıları* 1990, Ankara 1990, s. 19.

da belirttiği gibi vokal zarf-fiil ekli fiilin, yüklemle paralel olarak,⁶ -p zarf-fiil eki ise iki eylemden birinin, diğerinin ardından veya aynı zamanda gerçekleştirildiğini gösterir.⁷ Buna göre eğer ekin bünyesindeki -a. zarf-fiil eki ise o takdirde anlam eylemin bitip bitmemesiyle değil, eylemin sürekliliğiyle ilgili olmalıdır.

2. Menges ve Benzing'in "Türk Dillerinin Sınıflandırılması" başlıklı makalelerinde de Altay-Sayan grubu ile Kırgız Türkçesinin karakteristik özelliği olarak -galak "henüz yapılmamış" sıfat-fiil ekinde söz ettikleri görülür. Verdikleri örneklerden, bunlar arasında çok az söyleyiş farklılıkları olduğu görülmektedir: Altay Türkçesi (ve Kırgızca) bargalak "henüz gitmemiş", Hakasca pargalah, Tuva dilinde bargalak. Hatta burada Altay Türkçesi örneği verilirken beraberinde parantez içinde Kırgızca da yazılmıştır.⁸ Bu izahlardan çıkarılacak neticeler şöyle sıralabilir:

i. İlk olarak bu ek, Kırgız Türkçesine mahsus olmayıp Altay-Sayan Grubu Türk lehçelerinde de bulunmaktadır.⁹

ii. Kırgız Türkçesinde ekteki -g- sesinin düştüğü yani -galak > -alak değişimi görülmektedir

iii. Söz konusu makalede, ekin *-gan ele yok > -galak değişimi neticesinde ortaya çıktığı söylenmektedir.¹⁰ Bu noktada ekin bünyesindeki olumsuz anlamı yok kelimesi sağlamaktadır. Ancak ele kelimesinin anlamı açık değildir. Kırgız Türkçesinde bu kelime daha ziyade kuvvetlendirme edatı fonksiyonundadır. Burada ise kuvvetlendirme söz konusu olmayıp eylemin henüz gerçekleşmediği belirtilmektedir.

Kırgız Türkçesinde yukarıdaki açıklamaya aykırı bir durum söz konusudur. Bu yapının -a elek şeklinde yazılması, ekin iki ayrı unsurun birleşmesinden oluştuğu intibamı uyandırmaktadır. Üstelik diğer Türk lehçelerine nazaran ses uyumunun daha güçlü olduğu Kırgız Türkçesinde, bu ekin uyuma girmemesi de dikkate alınınca yukarıdaki açıklama biraz düşündürücüdür.

Ekin bünyesindeki elek için şunlar söylenebilir: Öncelikle Saha Türkçesinde "değil" anlamında ilik kelimesi bulunmaktadır.¹¹ Anlaşılan Altay lehçelerinde bu edat eklerken Kırgız Türkçesinde edatlığını konumuştur. Elek edatının kökenini Talât

⁶ Bk. T. Banguoğlu: *Türkçenin Grameri*, Ankara 1995, § 367.

⁷ Bk. T. Banguoğlu, a.g.e. § 366.

⁸ Çev. Mehmet Akalın, *Tarihi Türk Şi'eleri*, Ankara 1988, s.6

⁹ N. A. Baskakov başkanlığında yayınlanan *Yazıkı Narodo SSSR II* adlı eserde bu ekin Tuva, Hakas, Çulım, Şor, Altay dillerinde Kırgız Türkçesindeki görevinde gibi kullanıldığı görülür: **Tuva dilinde**, "3. priçastiya ojdamego vremeni (aff. -galak / ..): kUgalak 'poka ne sdelaşvşij', üngelek 'poka ne vzoşedşij', askalak 'poka ne povesişvşij'" (s. 394); **Hakas dilinde**, 2. e) proşedşee eşçe neosuşçestvennoe (osnova glagola + aff. galax / -gelek, -xalax / kelek, -alax / elek + aff. litsa): som galaxpln 'ya eşçe ne kupalsya', toñalaxpls 'mı eşçe ne merzli' sUrtaalaxslü (< sUrta galaxsln) tı eşçe ne krasil' ikkelektier 'oni eşçe ne şili' (s. 437); **Çulm dilinde** 12) Proşedşee vremya soverşennogo deystviya obrazuetsya posredstvom affiksov -alak, -elek (ot osnovna zvonkiy solasny), -kalak, -kelek (ot osnov na gluxoy soglasny) i -a:lak, -ä:lek (ot osnov na glasny), naprimer: ol etkeläk 'on ne dognal eşçe'; ye:lläk 'ne iskal eşçe'; naprimer: sredneçul. Kaçan olar şık a şanda (= parşanda) tang dja:ralak 'kogda oni vıxodili, zarya eşçe ne zanyalas'; men uzalak'm. men išo uzuba:m 'ya eşçe ne spal' (s. 457); **or dilinde**, Priçastiya obrazuyutsya pri pomoşçi affiksov: başlığı altında şunlar yazılmış:-kalak / -kelek, -galak / -gelek: şikkalak kün 'eşçe ne vzoşedşee solntse', tülegelek at 'eşçe ne osedlannaya loşad' (s. 477); **Altay dilinde**, Priçastiya iz'yavitel'nogo nakloneniya. Formı proşedşego vremeni: ... 3) Priçastie nesoverşivşegosya deystviya na -galak / -gelek, -kalak / -kelek - v predloženii vistupaet tol'ko kak opredelenie: yet- 'doxodit' - yetkelek 'poka ne dostigşij, ne nastupivşij'; kir- 'vxodit' - kirgelek 'poka ne voşedşij' (s. 514).

¹⁰ Çev. Mehmet Akalın, a.g.e., s. 6.

¹¹ M. F. Kirişioğlu: *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Ankara 1994, TDK, s. 105.

Tekin, bugün Tunguzcada bulunan *e*- “yapmamak, etmemek” fiiline bağlamaktadır.¹² Bu fiil, Türkçedeki *e(r)*- yardımcı fiili ile sesteş olup anlamca tamamen farklıdır.

Ayrıca *elek* edatının, Eski Türkçedeki *idi*¹³ edatının önce *idi > ele*; ardından da *ele* veya *ele ök > elek* şekline geldiği düşünülebilir. *İdi* edatını Gabain¹⁴ Eski Türkçe'nin Grameri adlı çalışmasının sözlük kısmında *olumsuzun ku ettendiricisi* şeklinde açıklamaktadır. Ancak Kırgız Türkçesinde bulunan *ele* edatı hem olumluları hem de olumsuzları kuvvetlendirir. Yine ayrıca *idi* kelimesi içindeki /i/ > /d/¹⁵ değişikliğince gelince, *i*- fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi Türkiye Türkçesinde *idi*, Özbek ve Kazak Türkçelerinde *edi*, Kırgız Türkçesinde ise *ele* (< *edi*) olduğu hatırlanırsa; sözkonusu değişimin, benzeşme yoluyla ortaya çıktığı söylenebilir.

3. Üçüncü olarak Moğolcada bulunan tamamlanmışlık sıfat-fiil eki kategorisini de göz önüne almak gerekir.¹⁶ Moğolcada konuyla ilgili olabilecek iki sıfat-fiil kategorisi mevcuttur.

İlki, tamamlanmışlık *-ga / -ge* sıfat-fiil eki kategorisi.

örnek: *yabuga* “gitmekte olan”

İkincisi bu tamamlanmışlık sıfat-fiil ekinin olumsuzu, fiil tabanına getirilen *-ga / -ge* ekinden sonra *ügei* “değil” veya *edüi* “değil, henüz değil” olumsuz şekilleriyle gerçekleştirilir.¹⁷

örnek: *kelge üdei* “henüz söylemekte olmayan”

İrege ügei “gelmedi”

irege üdei “henüz gelmedi”

Burada görüldüğü gibi *-ga / -ge* sıfat-fiil ekini olumsuz yapmak için Moğolcada *üdei* “değil” ve *ügei* “henüz değil” edatı kullanılmaktadır.¹⁸ Yukarıda Saha Türkçesinde

¹² T. Tekin, a.g.m., s. 19.

¹³ T. Tekin, Eski Türkçe döneminde kullanılan, *eñ* “yok, değil” ve *ep* olumsuzluk edatları ile *idi* olumsuzluk zarfının da *e*- “yapmamak, etmemek” fiilinden geldiğini söyler (a.g.m., s. 19-20).

¹⁴ A.V. Gabain, a.g.e., s. 274.

¹⁵ Bilindiği gibi, Kıpçak lehçelerinde, ünsüzlerden sonra gelen /l/ sesi, kendisinden önceki ünsüzün tonlu veya tonsuz olmasına göre /d/ veya /t/ ye dönüşmektedir. Ancak çoğu kez Kırgız Türkçesinde, yarı ünlü /y/ ile akıcı ünsüz /r/den sonra /l/lerin korunduğu görülür. Örnek: Kırgız Türkçesinde, *Birgadirler epkindüüdün Şaylansın, / Traktorlar üç kaytara aydasın* “Ekip başları beceriklilerden seçilsin, / Traktörler üç defa [toprağı] sürsün” (Bolobalayev: *Osmonkul*, 37). Bu durum *+ilk* ile genişlemiş *-ar / -er* geniş zaman partisibinde de görülür: *Alkişinin zamanga coop bererlik körköm çigarma cazuusu ötö küm öndüü iş* “Onun zamana cevap verecek edebî eser yazabilmesi son derece şüpheli bir iş” (Aytmatov: *Biz Düynönü Cañırtabız, Düynö Bizdi Cañırtat*, 20). Kırgız Türkçesinde *i*- fiilinin görülen geçmiş zaman çekiminin benzer bir değişim göstererek *irdi > irli > erle > ele* olmuş olması mümkündür. Burada akıcı /r/ ünsüzünden sonra gelen patlamalı /d/ ünsüzü, söylenişinin daha kolay ve /t/ gibi bir akıcı ünsüz olması dolayısıyla /l/ ünsüzüne dönüşmüş olabilir. Benzer bir durum Kıpçak grubundan olan Başkurt Türkçesinde de vardır. Bu lehçede, /l/ ünsüzünün kendisinden önceki ünsüze göre /t/ veya /z/ olduğu, ancak bazen /r/den sonra kendisini koruduğu görülür: *çıkırık > çıkırık* “çıkacaklık, çıkmak” (Ergun-İbrahimov: *Başkurt Halk Destanları*, 245); *tirle* “terli”, *eyerlep* “eyerleyip” (Ergun-İbrahimov: *Başkurt Halk Destanları*, 190). Hatta bu lehçede aslı /d/li olan kimi eklerin de ünlülerden ve bazen /r/ ünsüzünden sonra /l/ye dönüştüğü görülür: *ara+da > arala; qay+da+dır > qayzalır* “bir yerlerde, nerededir”; *oşo+day > oşoloy* “onun gibi, öyle” (Ergun-İbrahimov: *Başkurt Halk Destanları*, 63-64).

Bunların dışında *ele* “idi” ile ilgili bir diğer ihtimal de *erdi > erli > elli > elle > ele* şeklinde önce ilerleyici benzeşme, ardından ünsüz düşmesi yoluyla ortaya çıktığı düşünülebilir.

¹⁶ Bk. Nicholas Poppe (Çev.: Günay Karaağaç): *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, İzmir 1992, § 364.

¹⁷ Bk. A.g.e. § 364.

ilik “değil” edatının bulunduğundan bahsedilmiştir. *Ü dei* ve *ilik* edatlarının benzerliği dikkat çekicidir.

Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde de Eski Türkçedeki bazı kelimelerde hece başındaki /g/ ler düşer.¹⁹ Aynı şekilde Moğolca ile Altay lehçelerinde bulunun ekin başındaki /g/ sesi Kırgız Türkçesinde düşmüş olmalıdır.

Sonuç olarak Moğolcadaki *-ga / -ge* tamamlanmışlık sıfat-fiil ekinin Kırgız Türkçesine *-ga / -ge > -a / -e* şeklinde geçip, bu lehçede bugün işlek olmaktan çıkan eski bir olumsuzluk edatı olan *elek* ile kalıplaşmasıyla *-a elek* yapısı ortaya çıkmış olmalıdır.

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak ekin, Kırgızların henüz Altay Türk boylarıyla birlikte yaşadığı devirlerden kalma bir ek olup Moğolca ile müşterek kökene sahip olduğu söylenebilir.

Ekin kullan m özellikleri:

Kırgız Türkçesinde hemen hemen her unsur mutlaka en azından vokal uyumuna girerken - konsonant uyumu bazen bozulabilmektedir, *ilgerieden* “eskiden beri”, *öltür-“öldürmek”* vb.- *-a elek* ekinin fiile getirilen vokal kısmı uyuma girer; ancak yapının “*elek*” kısmı uyum dışıdır. Aşağıda örneklerde görüleceği gibi ekin, *bara elek > baralek* şeklinde yazı dilinde yaygın olmayan iyice ekleşmiş hali dahi kimi zaman uyuma girmez.

Ekin fonksiyonlar :

Ekin fonksiyonları ele alınırken, bunlar Türkiye Türkçesindeki karşılıklarından yola çıkılarak tespit edilmiştir. Bu ek, çoğu zaman *henüz* anlam ayırtısıyla Kırgız Türkçesindeki *-gan* sıfat-fiil ekinin olumsuzu olarak kullanılır.

1. “Henüz -mamış / -mayan” fonksiyonunda kullanılır:

çlga elek “henüz çıkmamış, henüz çıkmayan” (< *çlk-a elek*)

allna elek “henüz alınmamış, henüz alınmayan” (< *al-l-n-a elek*)

Çlga elek ciniñ bolso, m lna menden çlgar. Allna elek öçüñ barb l, me menden al “Henüz tam çıkmamış öfken varsa işte benden çıkar. Henüz alınmamış öcün mü var, işte benden al” (Ku bekov: “Uluu Toogo Ç kkan Barb”, 24).

tuula elek “henüz doğmamış olan, henüz doğmayan” (< *tuul-a elek*)

Enelik tabiyatln kemibes sezimin ala cürgön kançlk öz canln emes, cakln da uşul üñkürdö tuula turgan baldarlm dep. tuula elek küçüktörünün amandlgln oyloğu “Annelik tabiatın eksilmeyen duygusuyla yaşayan dişi yalnızca kendi canını değil, yakında bu mağarada doğacak olan yavrularım diyerek, henüz doğmamış olan eniklerinin güvenliğini düşündü” (Aytmatov: *Kıyamet*, 8).

es tarta elek “henüz aklı yetmeyen, yeterince büyümemiş” (< *es tart-a elek*)

Koyuñuzcu, eneke. Es tarta elek bala emneni bilsin “Boş versenize anneciğim. Henüz aklı yetmeyen çocuk ne bilir?” (Aytmatov: *Üç Tomdon Turgan Çıgarmalar*, 28).

2. “Henüz -madık” fonksiyonunda kullanılır:

biz körö elek cerler “bizim henüz görmediğimiz yerler” (< *biz kör-e elek cer+ler*)

¹⁸ Yukarıda belirtildiği üzere diğer kimi Türk lehçelerinde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde de bazı sıfat-fiil eklerinin olumsuzluğu *emes* “değil” edatıyla sağlanabilmektedir. Bu noktada sıfat-fiil eklerinde görülen bu durum sözkonusu Moğolca yapıyla benzeşmektedir.

¹⁹ Mesela, Eski Türkçe devresindeki *kulgak, aglr, buzagl, küdegü* gibi kelimeler bugün Kırgız Türkçesinde *kulak, oor, muzoo, küyöo* şeklinde yaşamaktadır.

“Kaysı cer cakşl?” degen suroogo “biz körö elek cerler” dep koyot emespi. O Şol eñ tuura “Neresi iyi?” şeklindeki soruya “bizim henüz görmediğimiz yerler” diye cevaplamazlar mı? İşte bu en doğrusu” (Eraliyev: “Saga Aytkan S r”, 68).

körö elegiñ “henüz görmediğin” (< kör-e elek+i+ñ)

Körgönüñ döñ körö elegiñ köp “Gördüğünden henüz görmediğin çok” (ats.).

aram dki bile elek perişte çağında “henüz haramı bilmediği melek çağında” (< bil-e elek)

aram oygo kire elek perişte çağında “henüz kötü düşünceye girmediği melek çağında” (< kir-e elek)

Bu ceksur düynödön eköo çlrlm talında ketsin, abiyiri taza, dili ak, aram dki bile elek, aram oygo kire elek perişte çağında ketsin “Bu kötü dünyadan [yeni çıkmış] biri iki tüyüyle gitsin, şerefli, kalbi temiz, henüz haramı bilmediği, henüz kötü düşünceye kapılmadığı melek çağında gitsin” (Aytmatov: *Üç Tomdon Turgan Çıgarmalar*, 49).

3. Zaman zaman duyulan ve görülen geçmiş zaman çekiminde yine henüz ayırtısıyla birlikte bu kiplerin olumsuz olarak kullanıldığı görülür.

körölek okşoym “görmedim galiba” (< kör-e elek okşo-y+m)

[Cumanali abışka:] Al emi mabu balam d l bolso tee kıştan beri körölek okşoym “[Yaşlı Cumanali:] Mesela işte şu çocuğumu ise tâ kıştan beri görmedim galiba” (ar eyev: *Alakandagı Kün*, 128).

Aşağıdaki örnekte ilginç bir durum vardır. Normalde ekin bünyesinde “henüz” anlamı varken cümlede anlamı daha da kuvvetlendirmek için azlrlnça “şimdilik” kelimesi kullanılmıştır. Bu durumda cümlenin Türkiye Türkçesine aktarımında henüz kelimesi kullanılmamıştır.

ugalekpiz “(henüz) duymuş değiliz, duymadık” (< uk-a elek+ biz)

Karltardln keñeşmesi dep azlrlnça ugalekpiz “Yaşlıların meclisi diye birşey şimdilik duymadık” (Aytmatov: *Biz Düynönü Cañurtabız, Düynö Bizdi Cañurtat*, 15).

Aşağıda cümlede ise çekim eki olarak kullanılan ekin, henüz anlam ayırtısı hiç yoktur.

köröelek “görmedi, görmemiş” (< kör-e elek)

Ismayıl bu ketken atçan M l rzakul ekinin ünönön taanld l. Alls l raak tuugan. Kaçantın beri köröelek “Ismayıl bu giden atının Mirzakul olduğunu sesinden anladı. Uzaktan akraba. Epeyden beri görmedi” (Öner: *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, 159).

4. Yukarıda belirtildiği gibi nadiren de olsa elek kelimesinin ekleşerek kullanıldığı görülür. Ancak bu durumda şaşırtıcı olarak bazen Kırgız Türkçesindeki ünlü uyumuna tam bir uyum gösterirken bazen da Kırgız Türkçesinin genel karakterine aykırı bir biçimde kullanıldığı görülür.

Men boorv kötrölek kiçinekeymin “Ben henüz büyümemiş bir küçüğüm” (Asanaliyev: *Po estler*, 43).

ugalek “duymadığı” (<uk-a elek)

Kubançbek bir kaylrlp bütörürü menen koñguroodoy ünün obogo sozolonokondo olturgandar tlm tlrş bolup. köz irmebey. özdörürü murda ünün ugalek cigittin a azlna muyuy kulak tōşōşrū “Kubançbek bir daha tekrarlayarak bitirmesiyle, dâvûdî sesini havaya yaydığına oturanlar sessizce, göz kırpmadan, delikanlının daha önce duymadıkları sesiyle gevşeyerek, ona kulak verdiler” (Şarşeyev: *Alakandagl Kün*, 136).

körölegiñde “henüz görmemişken” (<kör-e elek+i+ñ+de)

Ketkin birdi körölegiñde “Sen iyisi mi biri henüz görmemişken git.” (Asanaliyev: *Po estler*, 85).

5. Ekin nadiren +lk isimden isim yapma ekiyle genişlemiş olarak kullanıldığı görülür.

bolo elektigin “henüz olmadığını” (<bol-a elek+lik+i+n)

Soguş bütökönü m lnday çoñ bayge bolo elektigin curt aylp cattl “Halk, savaş bittiğinden beri böylesi büyük at yarışının henüz olmadığını konuşuyordu” (Aytmatov: *Kıyamet*, 66).

6. Daha önce de belirtildiği gibi -a elek eki, *henüz* anlam ayırtısıyla birlikte -gan sıfat-fiil ekinin olumsuzu gibi kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekte bu durum görülmektedir.

cañlganlm “yanıldığım” (<cañl-gan+l+m)

tüşünö elektigim “henüz anlamadığım” (<tüşün-e elek+lik+i+m)

Şarip: “Tölögöndün suroosu. talabl çlndlk. Men uşunday koroo çetinde cürüp oylontuuçu maseleni kozgoy turgan adamdl colukturam dep oylogon da emesmin. Cañlganlm, ali köp nersege tüşünö elektigim oşol” “Şarip: “Tölögön’ün isteği gerçek. Ben böyle ağıl etrafında yaşayıp da, böylesine düşündürücü meseleyi dile getiren birine rastlayacağımı hiç düşünmemiştim. Yanıldığım, daha çok şeyi henüz anlamadığım da budur (ar eyev: *Alakandagı Kün*, 132).

Bu ekten türeme zarf-fiil ekleri

-a elek sıfat-fiil eki, kimi sıfat-fiil ekleri gibi hal ekleriyle birleşerek zarf-fiil yapısını oluşturmaya yatkın değildir. Ekin nadiren bu şekilde kullanıldığı görülür.

-a elek + hâl eki

1. -a elekten:

Ek, yaygın olmamakla beraber ablatif ekiyle birleşerek “*henüz -madığı için; henüz -madığından; henüz -madan*” fonksiyonlarındaki zarf-fiil ekini oluşturur. Yapılan taramalarda aşağıdaki tek örnek bulanabilmiştir.

çlga elekten “henüz çıkmadan” (<çlk-a elek+ten)

Kün çlga elekten oşondoy köndübü. batlş cak kallndap. tünörüp turgan eken “Henüz güneş çıkmadan öylesine alıştığınan mıdır nedir, Batı tarafı kararmış vaziyetteymiş (Elebayev: *Kıym Kezeñ*, 258).

2. -a ekte:

Ek, lokatif ekiyle, iyelik eki alarak veya almadan “henüz -memişken; henüz -meden” fonksiyonunda, -a ekte yapıısına nazaran daha yaygın kullanılır. Ekin bu şekilde kullanımı, -gan sıfat-fiil ekinen türeme zarf-fiil yapılarına benzemektedir.

i. Ekin, iyelik eki olmadan kullanımı:

*çlg*a *elekte* “henüz çıkmadan” (< *çlk-a elek+te*)

Karil Dosoy öz sözünün ayagına *çlg*a *elekte* *ele stakandl* Zaremağa karmata berip, *calIn* *lçtuu* *köz karaşln* arıtıl “Karil, Dosoy sözünü henüz tamamlamadan bardağı Zarema’ya tutuşturarak, yalvaran gözlerle baktı” (*ar* *eyev: Alakandagı Kün, 41*).

buzula *elekte* “henüz bozulmamışken” (< *buz-u-l-a elek+de*)

[*Meder:*] -... *Silerdi taklr* *buzula* *elekte* *kişi kUl* *çlgarsln!* - *dedi da* ... “[*Meder:*] -... Sizler henüz tamamen bozulmamışken adam etsin!” dedi ve ..” (*ar* *eyev: Alakandagı Kün, 85*).

Aşağıdaki Kırgız Türkçesi metinde ekin, *-p* zarf-fiil ekinin olumsuzu gibi kullanıldığı görülür.

kanlp-kana *elekte* “henüz tamamen kanmadan” (< *kan-l-p kan-a elek+de*)

Dünyönün bir burçunda caşay berse kana?! Kayda-ah! Kumarlın *kanlp-kana* *elekte* *ele baarl* *ötüp*, *baarl* *bütüp*, *başka* *tüyşük*, *başka* *umtuluu*, *başka* *ömürler aldlda* *kütöt* *eken go!* “*Dünyanın bir ucunda yaşasa keşke! Ah nerede! Henüz* özlemlerine kanmadan, her şey geçip, her şey bitip başka uğraş, başka çaba, önünde bir başka ömür bekliyormuş!” (Saktanov: *Markumdar Ünü, 148*).

ii. Ekin, iyelik eki olarak kullanılması:

unuta *elegimde* “henüz ben unutmamışken” (< *unut-a elek+i+m+de*)

Tİştan, *başlna* *bir cakşl* *oy kele kalganlnan*, *unuta* *elegimde* *kagazga* *tüşürüp* *kalayln* *azlr* *mende* *özümdü* *alaksitaar* *calglz* *uşul* *emespi* *dep* *oylop*, *köñülü* *kötörük* *kelbedi* *bele?* “Dışarıdan, aklına iyi bir fikir geliverdiğinden, henüz ben unutmamışken kağıda geçirirerem, şimdi beni meşgul edecek şey yalnızca bu değil mi diye düşünerek, sıkıntım azaldı biraz” (*ar* *eyev: Alakandagı Kün, 64*).

keteleginde “henüz gitmeden önce” (< *ket-e elek+i+n+de*)

Askerge *keteleginde*, *özü* *menen* *kurbaldaş* *baldardln* *köpçülüğü* *künügö* *emnegedir* *dal kolhozdu* *keñses* *JED01jden* *Aondod*

ayrıca anlam olarak da “gibi” benzetme edatı anlamından başka “kadar” miktar edatı fonksiyonunu da üstlenmiştir.²² *dey* edatı, artık eklediği için *-day / -dey; -doy / -döy; -tay / -tey; -toy / -töy* şekillerinde konsonant ve vokal uyumlarına da girmiştir.

Çok işlek olmayan *a elek + dey > -a elektey* eki “henüz -memiş / -madık / -mayan gibi / kadar” karşılığında zarf-fiil eki olarak kullanılır.

kün tū Şö elektey “henüz muhtaç değilmiş gibi” (< *kün + ü tū Ş-e elektey*)

Ab İŞka öböök tarılp, böcöndöy basılp, dayıma cöö kelet. Kolundagı tayagına da ançalık küñü tū Şö elektey “Yaşlı adam baston tutarak, acele etmeden yürüyüp, daima yayan gelir. Elindeki dayağına da henüz o kadar muhtaç değilmiş gibi” (Kaimov: *Tandalgan Çıgarmalar*, 69).

-a elek + ablatif eki + edat tarzındaki zarf-fiil ekler:

Yaptığımız taramalarda *-a elek* ekinin yalnızca *murun* “önce” edatıyla birlikte böyle bir yapıda kullanıldığını tespit edebildik.

-a / -y elekten murun:

Türkiye Türkçesindeki “henüz -madan önce” fonksiyonunda bir yapı olup çok yaygın değildir.

dey elekten murun “henüz demeden önce” (< *de-y elek + den murun*)

Tün ortosu çende toñ cerdi türsüldötö basırlıp Karabaydıkına biröö keldi. Tereze tu Şuna cakınday bere tizginin cılıp: “O, Karake!” dey elekten murun ele, katuu dabıŞ menen çal oygonup ketken “Gecenin bir yarısında donmuş yerleri gümbürdeterek Karabay’ın evine birisi geldi. Pencerenin karşısına yaklaştığında atının dizginini çekerek: Henüz “Hey Karabay ağabey!” demeden önce, yaşlı adam gürlütüden uyanıvermişti” (Elebayev: *Kıym Kezeñ*, 241).

KAYNAKÇA

AKALIN Mehmet: *Tarihi Türk Şi’eleri*. TKAE yay.: 73, Ankara 1988.

ASANALİYEV, Keñeşbek: *Poestler*, Frunze 1984.

AYTMATOV Çingiz: *Üç tom don Turgan Çıgarmalar*, c. 2. Frunze 1982.

AYTMATOV Çingiz: *Kıyamat*, Frunze 1988a.

AYTMATOV Çingiz: *Biz Düynönü Cañırtabız*. Düynö Bizdi Cañırtat, Frunze 1988b.

BANGUOĞLU Tahsin: *Türkçenin Gıameri*, TDK yay.: 528, Ankara 1995.

BASKAKOV N. A. vd.: *Yazıkı Narodo SSSR*, Tom vtoroy, Tyurkskie Yazıkı, Moskva 1966.

BEKTENOV Z - BAYCİYEV T.: *Kırgız Adabiyatı 9*. Bişkek 1993.

BOLOBALAYEV Osmonkul: *Osmonkul*, Frunze 1960.

COŞKUN Volkan: *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK yay.: 752, Ankara 2000.

ÇAĞATAY Saadet: *Türk Lehçeleri Örnekleri II*, Ankara 1972.

²¹ *-dek / -dey* şekillerinde de kullanılan bu ek-edat bazı Türk lehçeleri gramerlerinde hal ekleri kategorisi içerisinde yer alır. Mesela Uygur Türkçesinde benzetme hali (bk. S. M. Kaşkarlı: *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, İstanbul 1992, s. 80), “Özbekçede bunlardan [diğer hal eklerinden] baş

